

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. Младост Вълкова

Национална Художествена Академия

на

дисертацията на Цвета Вилдова Евлогиева-Кацарова

на тема:

ХУДОЖЕСТВЕННОТО ОФОРМЯНЕ НА РЪКОПИСИТЕ ОТ
СОФИЙСКОТО КНИЖОВНО СРЕДИЩЕ – XV-XVI ВЕК
за присъждане на научната и образователната степен „доктор”
специалност: 05.08.04 (Изкуствознание и изобразителни изкуства)

Научен ръководител:

доц. д-р Елисавета Мусакова

Темата на дисертацията е първото цялостно изследване на художественото оформяне на ръкописите от Софийското книжовно средище и обхваща един широк времеви диапазон от два века. Затова и още в уводната част много правилно са посочени параметрите на изследването, с акцентирание върху изкуствоведския анализ на украсата, който досега е оставал по-слабо застъпен.

Основната цел е да се отделят писмените паметници със сигурен произход или принадлежност към софийската книжовна школа въз основа на кодикологичните белези, чрез изясняване на генезиса в предпочитанието към определени видове орнаментални форми и миниатюра.

В изследването са включени над 100 славянски ръкописи, които в преобладаващата си част са евангелия и с малки изключения се съхраняват в най-големите български библиотеки, в Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”, в Църковния историко-археологическия институт при Българската православна църква, Пловдивската библиотека „Ив. Вазов” и библиотеката на Рилския манастир. Истината е, че всички цитирани в текста ръкописи са добре познати от каталожните описи. Почти всички са публикувани или показвани в

изложби. В статии и специални студии те са разглеждани както от български, така и от сръбски, македонски и румънски автори, а в единични случаи са включени и в описите на гръцки и руски автори. И тъй като книжовното наследство от разглеждания период има разнопосочни аспекти, исторически, географски, филологически и кодикологически, то е било обект на изследване от специалисти в различни области. Но понякога именно този факт, натрупването на богат информативен материал, може да затрудни по-младите изследователи. В случая, направеният от докторантката преглед на литературата впечатлява с подробния и задълбочен анализ, с критичното отношение към проблематиката и отбелязването на някои несъответствия в мненията на авторите, с което тя демонстрира пълното овладяване на спецификата на периода. Второто условие за правилното развитие на темата също е налице. Детайлното познаване на големия масив от средновековни ръкописи и пряката работа с тях ѝ е позволило да направи подбора и систематизирането им по групи на принадлежност и типология на украсата, а отделното представяне на ръкописите е допринесло за правилните изводи за всяка една отделна група.

Текстът на дисертационния труд е структуриран пропорционално в две части (общо 222 стр.). В първата част са двете глави, посветени на историческите дадености и границите на Софийската книжовно средище, на използваната терминология в интерпретирането на темата, както и на принадлежността на разглежданите ръкописи към софийската книжовна школа и формирането на новите художествени принципи. За да внесе корекции в съществуващата терминология и за да подкрепи убедително своето лично виждане Цвета Евлогиева дори цитира оригинални извадки от публикации, с което онагледява проблема. За добре запознатите с тези въпроси преразглеждането на определенията за книжовен център, школа или средище, за неовизантийски стил или само византийски мотиви и елементи, а още и за правописните норми, може да се стори познато и излишно, но е факт, че често пъти объркването идва от противоречивите аргументации на авторитетни автори. По тази причина приемам нейния подход за правилен независимо, че терминологията в една или друга степен има условен характер. По този повод

ще споделя, че аз самата намирам термина *неовизантийски* стил за по-уместен и логично свързан с определението *поствизантийски* период, към който принадлежат анализирания ръкописи. За онагледяване на художествените принципи в ръкописната украса през целия XVI век тя си служи с основните типове квадратни заставки в ръкописите на Владислав Граматик, като добавя и някои други по-скромни орнаментални заставки, ползвайки съответните съкращения. Разгледано е и влиянието на графичната украса в кирилската старопечатна книга, която също има отражение върху ръкописната украса. Най-слабо е застъпен анализът на орнамента през този период, може би защото докторантката се е стараела да намери аналози предимно в близкото на ръкописите обкръжение от паметници на монументалната живопис и иконописта.

В следващите две глави са разгледани най-съществените въпроси в темата на дисертацията, за орнаменталния репертоар и миниатюрите в ръкописите през периода от XV век до началото на XVII век, когато книжовната дейност в Софийското средище замира. Отново докторантката доказва способността си за пълнота и прецизност, като събира всички налични сведения за ръкописите и представя в логична последователност илюстрираните ръкописи. Много полезна се оказва вече направената класификация и типологичната схема на основните елементи на украсата, като за нуждите на разработваната тема са използвани буквените съкращения. Това се отнася най-вече за двата типа заставки, *заставка пано* и *заставка рамка*, които имат много повече разновидности. Подробното разглеждане на всеки детайл в украсата на ръкописите ѝ дава основание за правилното им типологично групиране. Едновременно с това Цвета Евлогиева включва или прави предложения за принадлежност към същите групи от ръкописи, които досега са били извън обсега на интерес сред изследователите.

Поради натрупването на много фактология се създава впечатлението, че направените изводи от анализа на украсата на ръкописите от Софийската книжовна школа и Софийското средище се базират в по-голяма степен на съпоставянето на литературните и каталожни данни, отколкото на изкуствоведския анализ, в който е застъпена предимно типологията на

орнаментираните заставки, която несъмнено е необходима като помощен инструмент, а и задължително условие при съпоставянето на отделните ръкописи и автори. Държа да отбележа, че това е по-скоро констатация, а не е критика. Струва ми се също така, че детайлното вглеждане във всяка една заставка и нейното класифициране в предложената от докторантката схема е отклонило вниманието ѝ от общото и по-важното за геометричните орнаменти правило за ползване на готови орнаментални мотиви и копирки или начини на откопиране, които са вариативни, включително и в размерите. Примерът с украсата в ръкописите на Владислав Граматик е достатъчно показателен. Именно тук виждам бъдещото развитие на темата за украсата на ръкописите през XVI век, които са най-многобройни, независимо от тяхната принадлежност като произход. Заставките и инициалите в повечето ръкописи колкото и различни да изглеждат са стереотипизирани по своя характер. Те са правени чрез механично откопиране и отликите можем да търсим в използваните материали и преди всичко в качеството на изпълнение. Особеностите на писмото в текста не е обект на това изследване, но съчетаването на украсата и писмото също е съществено за общия облик на всички представени ръкописи. По разбираеми причини, при толкова голям брой ръкописни паметници е трудно да се отбележат всички характерни съставни елементи в украсата и книжното тяло, но Цвета Евлогиева съумява да отбележи не малко от тях. Това се отнася до рисунките с червено и с черно мастило, позлатата върху червена основа, колоритът, подвързиите и обковите. В средновековната технология на миниатюрната живопис също има стандарти, които не се променят. Рисунката както във византийските, така и в славянските ръкописи най-често е изпълнявана с червено или черно мастило, и в зависимост от периода има преобладаване на едното от мастилата, но нейните наблюдения в това отношение са много точни. Позлатяването със златно фолио може да е на полимент (червената основа) или направо върху пергамента и хартията. Колоритът на ръкописите се определя не само от декоративния характер на украсата, но и от устойчивостта на боите, т. е. от тяхното качество. Специалното поставяне на тънка оцветена коприна като изолираща предпазна преграда пред миниатюрите е също част от технологията на луксозните

ръкописи, запазени примери от които тя посочва. Тук можем да си зададем въпроса възможно ли е технологичните прийоми да бъдат обективен аргумент при атрибутирането или определянето на художествената школа? И на този въпрос докторантката търси отговор. Украсата в разглежданите ръкописи, които се причисляват към Софийското книжовно средище издават различното ниво на подготовка на писачите и на тези, които са изпълнявали декорацията или рисували миниатюрите, независимо от използването на сходни модели. Интересно би било съпоставянето на размерите на заставките, което също може да е ключ към прототипа им, от печатна книга, прекопиран модел от ръкопис или самостоятелен декоративен елемент. За орнаменталните мотиви, а и за изображенията на евангелистите могат да се намерят и други паралели в запазените, макар и по-късни, монументални паметници на територията на България. Връзките с Рилския манастир и Кратовското средище също имат своето продължение и в други райони на България и Балканите. Палметовият орнамент с посочените аналогии в иконописта е един от най-популярните и преди XVI век и след това, среща се в гръцки и славянски ръкописи, в дърворезни гравюри и релефна декорация в различни материали, дърво, метал и камък.

Разглеждането на ръкописите от кръга на Йоан Кратовски и Кратовската школа имат много голямо значение за разкриването на богатството в украсата на ръкописите от този период, където особено интересни са бележките и наблюденията върху миниатюрите в Закона за рудниците. Новост е и включването на Бенчевското евангелие при разглеждането на връзките между Софийското книжовно средище и дейността на възстановения Рилски манастир.

За целия труд на Цвета Евлогиева-Кацарова давам висока оценка. Изследването е задълбочено и смятам, че дисертационният ѝ труд би следвало да бъде публикуван в неговата цялост, тъй като обединява всички аспекти на ръкописното наследство в София и в Софийско през XV-XVII век. Темата за художественото оформяне на ръкописите остава отворена и тя ще бъде допълвана и доразвивана при желание от нейна страна, както и от други изследователи. Към казаното дотук ще добавя, че обемът на дисертацията е 222

стр., към текста има изчерпателна библиография, таблици и приложения, с примери на типовете заставки и изключително полезния хронологичен списък на всички ръкописи, преписани и/или използвани в ареала на Софийската митрополия, с данни за произход, автор, местонахождение и литература. Албумната част с цветни снимки онагледява направения сравнителен анализ на украсата в изследваните ръкописи. Трите издадени научни публикации са посветени на същата тема. Авторефератът отразява пълноценно качествата на дисертацията.

Представеният от Цвета Евлогиева-Кацарова научен труд по своята структура и съдържание съответства на законовите изисквания за докторска дисертация. Авторефератът ѝ дава ясна представа за обхвата и целите на изследването, а изведените приноси отговарят на постигнатите резултати. Това ми дава основание да предложа да ѝ бъде присъдена научната и образователната степен „доктор“.

м. май 2014, София